

*Michał Moszyński**

KONCEPCJE ŁADU STANOWIONEGO WALTERA EUCKENA
I ŁADU SPONTANICZNEGO FRIEDRICH AUGUSTA VON
HAYEKA – PRÓBA ANALIZY PORÓWNAWCZEJ**

Z a r y s t r e ś c i. W opracowaniu podjęto próbę zestawienia poglądów Friedricha Augusta von Hayeka i Waltera Euckena na temat ładu gospodarczego. Rozważania zmierzają do uzasadnienia tezy o wysokim stopniu komplementarności koncepcji obu badaczy.

S ł o w a k l u c z o w e: neoliberalizm, ordoliberalizm, ład gospodarczy.

K l a s y f i k a c j a J E L: B25, B52, B53.

WSTĘP

Wizje ładu gospodarczego w ujęciu Waltera Euckena i Friedricha Augusta von Hayeka wykazują – pomimo szeregu różnic – wiele podobieństw. Obie koncepcje łączy postulat nieingerowania państwa w przebieg procesu gospodarowania, dopuszczający jedynie kształtowanie przez państwo ogólnych ram, w których te procesy zachodzą. O ile jednak Hayek stał na stanowisku, że reguły ładu powinny powstawać oddolnie w toku długotrwałej ewolucji, a rolę państwa ograniczał do funkcji „stróża nocnego”, to Eucken wyrażał pogląd, że konkurencyjny ład gospodarczy nie powstanie samoczynnie i należy go zaprojektować. Rolę tę przypisywał państwu. Eucken zaliczany jest do grona twórców i głównych teoretyków ordoliberalizmu – nurtu, na którego ideach zbudowano po II wojnie światowej ład społecznej gospodarki rynkowej w Niemczech Zachodnich.

* Adres do korespondencji: Michał Moszyński, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, WNEiZ, ul. Gagarina 13A, 87–100 Toruń, e-mail: moszyn@umk.pl.

** Artykuł został przygotowany w ramach projektu badawczego własnego nr N N 112258439 „Koncepcje stanowionego i spontanicznego ładu gospodarczego w procesie transformacji systemowej gospodarki Polski i byłej NRD” finansowanego ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Zadanie badawcze teorii ładu gospodarczego, jak wyraźnie stwierdził W. Eucken, to „naukowe poznanie realnej gospodarki”, co jest możliwe, gdy uda się odpowiedzieć na dwa pytania, a mianowicie: co należy uczynić, by ład gospodarczy był funkcjonalny, czyli ograniczał rzadkość zasobów oraz jak zapewnić człowiekowi możliwość życia w wolności zgodnie z zasadami etyki (Eucken, 1950, s. 162). Z kolei w programie badawczym Hayeka centralne miejsce zajmowało zrozumienie mechanizmów porządku społecznego i wspierających go reguł, norm i instytucji.

W literaturze przedmiotu nie ma zgody na temat wzajemnych relacji pomiędzy poglądami Hayeka i Euckena. Wielu autorów zalicza Hayeka do grona ordoliberalistów i podkreśla wzajemne wpływy intelektualne (co czynią w swych pracach np. V. Vanberg i M. Streit). Inni z kolei eksponują różnice pomiędzy klasycznym, „czystym” neoliberalizmem Hayeka a „uspołecznionym” ordoliberalizmem Euckena, kategorycznie stwierdzając, iż są one nie do przewyciężenia (Oswalt, 2008). Tych antagonizmów szuka się również w odniesieniu do idei ładu spontanicznego i stanowionego, które przedstawia się względem siebie w pewnym kontraście i opozycji. Tymczasem – na gruncie pogłębionych badań literaturowych – można zauważyć, że oba rodzaje porządku nie stoją ze sobą w sprzeczności, lecz mogą stanowić pewną uzupełniającą się całość.

Celem artykułu jest porównanie koncepcji ładu gospodarczego W. Euckena i F.A. von Hayeka. Rozważania koncentrują się wokół tezy o komplementarnym charakterze poglądów obu badaczy na kwestie porządku gospodarczego i opierają się na krytycznych studiach literaturowych.

W pierwszej części opracowania zostaje przybliżone koncepcja stanowionego ładu gospodarczego w ujęciu ordoliberalnym, a następnie – poddane krytycznej analizie teoria ładu spontanicznego Hayeka. W dalszej kolejności podejmuje się próbę syntezy obu teorii, prowadzącej do końcowych wniosków.

1. ORDOLIBERALNA KONCEPCJA ŁADU GOSPODARCZEGO

Powstanie ordoliberalizmu jako odrębnego odłamu myślowego liberalizmu datuje się na dekadę lat trzydziestych i czterdziestych XX w. i utożsamia z ekonomistami i prawnikami związanymi z tzw. szkołą fryburską. Do tego kręgu należeli, prócz W. Euckena, m.in. F. Böhm, H. Grossmann-Doerth, L. Miksch, A. Rüstow i W. Röpke. Rozwinęli oni projekt teoretyczny aspirujący do stworzenia modelu gospodarki rynkowej, wolnego od wynaturzeń leseferystycznego kapitalizmu w czystej formie, prowadzących do przerostu władzy wielkich koncernów. Model ów uwzględniał doświadczenia związane z wielkim kryzysem. W opozycji do dwudziestowiecznych totalitaryzmów, ordoliberalizm zależało na skonstruowaniu ładu gospodarczego, opartego na wolnorynkowej gospodarce, pozwalającego zachować wolność jednostki. Termin *ordo* – łaciński „porządek”, zaczerpnięty przez Euckena z tradycji tomistycznej, nawiązywał do racjonalnego, zgodnego z naturą rzeczy ładu, w którym poszczególne elementy składają się na pewną logiczną i harmonijną całość.

Walter Eucken w pracy *Grundlagen der Nationalökonomie* z 1940 r. podjął próbę zakończenia słynnego „sporu o metodę”, w której tkwiła niemiecka nauka ekonomii. Eucken zajął pośrednią pozycję pomiędzy niemiecką szkołą historyczną G. Schmollera a zwolennikami szkoły austriackiej, skupionymi wokół C. Mengera. Zaproponowane przez Euckena podejście badawcze, zwane podejściem morfologicznym, łączyło analizę historyczną z analizą teoretyczną i cechowało rozumowanie w kategoriach ładu (*Denken in Ordnungen*). Badacz posługiwał się Husserlowską metodą puentującej abstrakcji, dzięki której, na bazie obserwacji realnego świata gospodarczego, abstrahował „idealne typy” – formy, w jakich przejawia się życie gospodarcze. Dzięki nim próbował zrozumieć naturę różnych systemów ekonomicznych i zachodzących w nich procesów. Na dwóch przeciwległych biegunach możliwych porządków gospodarczych umieścił gospodarkę centralnie zarządzaną (*Zentralverwaltungsirtschaft*) oraz gospodarkę rynkową (*Verkehrswirtschaft*), opartą na elastycznych cenach i pełnej konkurencji. Pomiedzy nimi rozróżnił wiele odmian organizacji gospodarek, w których dominowały interesy grup – monopoli po stronie popytu i podaży. Rozważania nad naturą ładu gospodarki nie nosiły bynajmniej charakteru wyłącznie pozytywnego, ale posiadały wyraźny normatywny aspekt dotyczący kształtu postulowanego porządku, jak również będącego jego podstawą ekonomicznej konstytucji (*Wirtschaftsverfassung*). Eucken był przekonany, że ład wolnej rynkowej gospodarki to jedyna forma odpowiadająca „naturalnemu porządkowi”, która da możliwość stworzenia i zachowania ładu zgodnego z wymogami nowoczesnego społeczeństwa przemysłowego. Taki ład ma zapewnić społeczeństwu trwałą funkcjonalność w sensie radzenia sobie z problemem rzadkości zasobów oraz umożliwić jego członkom godne i odpowiedzialne życie w wolności, zgodnie z zasadami etyki.

Eucken i inni przedstawiciele ordoliberalizmu wyabstrahowali kluczowy proces gospodarki rynkowej, mianowicie proces konkurencji rynkowej, dzięki któremu taka gospodarka może działać efektywnie. Co więcej, zbliżanie się do ideału kompletnej (idealnej) konkurencji pozwala zwiększać efektywność funkcjonowania gospodarki i zapobiec powstawaniu stosunków władzy rynkowej poprzez utrzymanie równowagi sił. Zachowanie mechanizmu konkurencji przy elastycznych cenach stanowi w myśli ordoliberalnej najlepsze kryterium dla wdrażanych przez rząd narzędzi polityki gospodarczej. Należy jednak pamiętać, że ta konkurencyjna gra odbywa się w ramach stworzonych przez państwo.

Idea docelowego ustroju funkcjonowania gospodarki – modelu ładu gospodarczego, opartego na konkurencji – została przez Euckena skonkretyzowana w formie siedmiu zasad konstytuujących i czterech zasad regulujących. Sens, według ordoliberalów, ma tylko holistyczne traktowanie ram działania procesów gospodarowania. Dopiero kompleksowe wdrożenie wszystkich zasad miałyby zagwarantować utrzymanie i dobre funkcjonowanie tak zaprojektowanego ustroju gospodarki. Nadrzędną zasadę stanowi funkcjonalny system elastycznych cen, spełniający funkcję wskaźnika rzadkości dóbr i zasobów. Uzupełniają ją następujące pryncypia:

- prymat polityki pieniężnej, zapewniający stabilność cen,
- otwartość rynków,
- prywatna własność środków produkcji,
- swoboda zawierania umów,
- odpowiedzialność za wyniki gospodarowania,
- stałość polityki gospodarczej.

Skromny zestaw czterech zasad regulujących o charakterze uzupełniającym uzasadnia interwencję państwa w gospodarkę w celu ochrony ładu. Eucken dopuszcza takie działania korekcyjne w sytuacji występowania monopolii, nadmiernych dysproporcji dochodowych, efektów zewnętrznych i nienormalnego zachowania podaży (Eucken, 2005, s. 295–343).

2. ŁAD SPONTANICZNY W UJĘCIU HAYEKA

W programie badawczym F.A. von Hayeka centralne miejsce zajmowały problemy koordynacji działań milionów uczestników społeczeństwa, w tym – uczestników gry rynkowej, którzy posiadają jedynie fragmentaryczną wiedzę o otoczeniu. Pomimo tych ograniczeń społeczeństwo jednak funkcjonuje, zaś rynek stanowi unikalną platformę harmonizacji wielu nieznanymi celów i alokacji ograniczonych zasobów.

Koncepcja ładu spontanicznego głosi, iż porządek w strukturach społecznych powstaje w sposób oddolny, wskutek historycznego procesu ewolucji instytucji. Zasady koordynacji zachowań poszczególnych aktorów stanowią efekt wielopokoleniowej nauki. Jak podkreśla Hayek, zaledwie część porządku społecznego można utożsamiać ze świadomym projektem ludzkiego umysłu, zaś „państwo jako wcielenie rozmyślnie zorganizowanej i świadomie sterowanej siły, powinno stanowić jedynie małą część znacznie bogatszego organizmu, który nazywamy społeczeństwem” (Hayek, 1948, s. 22).

Idea ładu spontanicznego, choć najczęściej kojarzona z Hayekiem, który ją zgłębił i wywołał renesans zainteresowania tym zagadnieniem, ma długą tradycję w naukach społecznych i obecna jest w piśmiennictwie od bardzo dawna. Jej korzenie można znaleźć w myśli społecznej u scholastyków ze szkoły z Salamanki, później u D. Hume’a, A. Fergusona (cytowanego przez Hayeka), ale przede wszystkim u A. Smitha w jego koncepcji niewidzialnej ręki. Jak zauważa N. Barry, uchwycenie tej idei nie jest proste, koniecznie musi jej towarzyszyć filozofia prawa i instytucji społecznych. Trudności w zrozumieniu i precyzyjnym zdefiniowaniu doktryny spontanicznego porządku wynikają z faktu, że rozciąga się ona na wiele dyscyplin naukowych (Barry, 1982). Ład spontaniczny dotyczy tych prawidłowości i porządków zdarzeń, które, po pierwsze, nie są produktem ludzkiego wynalazku (jakim jest choćby kodeks prawa), ani, po drugie, czysto naturalnym zjawiskiem (niezależnym od człowieka, jak pogoda). Obejmują one zatem społeczne prawidłowości, które składają się z instytucji i praktyk, będących rezultatem działań człowieka, ale nie jego intencji. Teoria spontanicznego porządku jest kojarzona z tymi „naturalnymi procesami”, które

nie są produktem rozumu, czy zamysłu. Przykład stanowi wolna gospodarka, w której koordynacja (celów i dążeń) niezliczonych aktorów odbywa się za pomocą systemu cen. Zmiana ceny daje sygnał (informację zwrotną) do systemu, umożliwiając tworzenie aktorom tego spontanicznego porządku, który wydaje się być produktem wszytkowiedzącego umysłu.

3. TEORIE ŁADU EUCKENA I HAYEKA – PODOBIENSTWA I RÓŻNICE

Walter Eucken i Friedrich August von Hayek znali się osobiście i traktowali z wzajemnym szacunkiem. Noblista określił Euckena mianem „prawdopodobnie największego myśliciela w dziedzinie filozofii społecznej, jakiego zrodziły Niemcy w ciągu ostatniego wieku” (cyt. za: Ebenstein, 2001, s. 241). Obaj badacze współpracowali w ramach Mont Pèlerin Society, stowarzyszenia zrzeszającego wybitnych naukowców o poglądach liberalnych. Publikacje Hayeka ukazywały się, i to od pierwszego numeru, w założonym przez Euckena roczniku „ORDO”. Eucken przybył także na zaproszenie Hayeka z cyklem wykładów do London School of Economics, gdzie zmarł w 1950 r. Hayek od 1962 wykładał na uniwersytecie we Freiburgu, i jak sam stwierdził, jego zadanie to „podjęcie na nowo i kontynuacja tradycji Euckena i jego przyjaciół z Freiburga” (Ebenstein, 2001, s. 241).

Ordoliberalów łączyło z Hayekiem szersze spojrzenie na problemy ekonomiczne, włączające dokonania innych dziedzin nauki, w tym przede wszystkim – prawa. Hayek był ekonomistą, filozofem, ale też prawnikiem. Eucken zaś w swych rozprawach poświęcał wiele uwagi prawnym zagadnieniom organizacji rynku. Obaj badacze krytykowali socjalizm jako system nieefektywny, ale przede wszystkim niesprawiedliwy i ograniczający wolność jednostki. W swoich pracach próbowali wykazać pierwotne wady centralnego planowania, systemu, który von Mises, nauczyciel Hayeka, określił mianem „planowego chaosu”.

Zarówno Eucken, jak i Hayek, sprzeciwiali się zbytniemu – ich zdaniem – zmatematyzowaniu ekonomii, tendencji, którą obserwowali wśród badaczy ze szkoły neoklasycznej. Eucken próbuje łączyć myśl neoklasyczną z tradycją historyczną. Hayek natomiast odrzuca myśl neoklasyczną z jej założeniami pełnej wiedzy jednostek gospodarujących o rynku. Obaj w swoich pracach nie kładli tak dużego nacisku jak neoklasycy na kwestie alokacyjne, optymalizacyjne ani predykcyjne. U Euckena problem optymalnej alokacji występuje pod pojęciem *Lenkungsproblem*, zaś Hayeka kwestia nie zajmuje.

Podobieństwo w podejściu Hayeka i Euckena polega na uznaniu analizy historycznej. Hayek zastanawia się nad powstawaniem reguł kierujących zachowaniem ludzi, wychodząc od mikrospołeczności, po czym „buduje” coraz większe społeczności, aż dochodzi do wielkiego, otwartego społeczeństwa (*Great Society*). Wskazuje, że normy dobrze regulujące ludzkie działanie w małych grupach nie muszą wcale się sprawdzać w dużym, zanonimizowanym społeczeństwie z rozproszoną wiedzą. Ludzie mają problem ze zrozumieniem faktu,

iż żyją jednocześnie w różnych rodzajach ładu (na szczeblu mikro-kosmosu, np. rodziny, i makrokosmosu – społeczeństwa) i muszą w związku z tym ciągle się dostosowywać do różnych reguł (Hayek, 1988, s. 18). Podejście do historii jest jednak u obu myślicieli odmienne – Eucken na podstawie analizy wielowiekowych doświadczeń gospodarczych wypracowuje koncepcję ładu konkurencyjnego i formułuje „właściwy problem kierowania” (Eucken, 2005, s. 295), zaś Hayek sądzi, że ład spontaniczny powstaje samorzutnie w procesie historycznym. Najbardziej istotną konsekwencją badań historii gospodarczej u Euckena jest przyjęcie idei *Wettbewerbsordnung* – ładu konkurencyjnego i zrozumienie, kiedy funkcjonuje on najlepiej. Nie można zatem krytykować Euckena za konstruktywny racjonalizm, gdyż jego wnioski wyrastają z rzetelnej analizy historycznej.

Obie omawiane koncepcje wykazują jednak kilka zasadniczych różnic. Po pierwsze Hayekowski ład ma naturę oddolną, podczas gdy Euckenowski – odgórną. U Hayeka ład nosi charakter samoorganizującego i zdecentralizowanego, podczas gdy u Euckena na straży ładu stanowiącego stoi państwo. Należy zauważyć, że na Euckenowski ład konkurencyjny składają się dwa rodzaje porządku: ład stanowiący przez państwo i ład na poziomie procesu rynkowego. Wydaje się, że ład Hayeka jest trudniej uchwytny, zaś Euckena – bardziej konkretny. Eucken wyraźnie opisał ład stanowiący zestawem konkretnych zasad. Hayek sformułował jedynie trzy ogólne zasady w odniesieniu do reguł ładu spontanicznego: są one powszechnie obowiązujące (uniwersalne), sformułowane negatywnie, a więc wykluczają pewne zachowania, a za ich złamanie ponosi się jasno określone konsekwencje.

Istnieje pewna różnica w rozumieniu pojęcia „porządek” przez obu autorów. Eucken stosuje ten termin jako kategorię regulacji i formę, w której następuje proces gospodarowania. Zasady sformułowane przez Euckena stanowią wyidealizowane ramy instytucjonalne dla wolnej konkurencji. Hayek z kolei koncentruje się na samym procesie interakcji uczestników rynku, stąd powstały porządek określa mianem ładu działania (*Handelsordnung*). Autor ten uważa, że człowiek jest istotą, która szuka reguł i wzorców zachowań w otoczeniu i dzięki temu porządkuje sobie złożony świat. W efekcie powstaje ład, który jest „istnieniem powiązań pomiędzy powtarzającymi się elementami, których [istnienie – M.M.] pozwala nam – pomimo wiedzy o jedynie ograniczonym fragmencie całości – na tworzenie oczekiwań odnośnie pozostałej części, które mają spore szanse na realizację” (Hayek, 2003, s. 39).

Ład działania ma charakter ewolucyjny, spontaniczny, powstały samoistnie (*selbst gewachsene*), endogeniczny (*Kosmos*). Drugi biegun stanowi ład sztucznie powstały, zaplanowany, skonstruowany świadomie, egzogeniczny. W przypadku kierowanego, społecznego porządku (*Taxis*), Hayek stosował pojęcie organizacji. Konkretnym przykładem ładu spontanicznego jest społeczeństwo, zaś organizacji – rząd. Kryterium różnicującym poszczególne rodzaje ładu jest sposób jego powstania. Każde złożone społeczeństwo realizuje obie formy porządku, jednak w różnych proporcjach i przejawach. *Taxis* stanowią-

nych reguł gry i *Kosmos* swobodnych interakcji rynkowych posiadają zatem zupełnie inną genezę (*made order* i *grown order*), jednak w praktyce koegzystują. Ta mieszanka porządków, o ile spełnia postulaty ordoliberalistów, może być nazwana ładem konkurencyjnym. Hayek z kolei dla opisanego tego żywiłowo kształtującego się ładu rynkowego proponuje grecki termin *catallaxy*. Należy jednak zwrócić uwagę, że ład konkurencyjny Euckena nie sprowadza się tylko do odgórnego wyznaczenia przez państwo reguł gry rynkowej, czyli w żadnym przypadku nie jest on tylko Hayekowskim *Taxis*. Interakcje rynkowe mają w ujęciu Euckena także charakter spontaniczny i samoorganizujący się w sensie Hayekowskiego *catallaxy*.

Interesujące pytanie stanowi kwestia manifestacji obu ładów w realnym świecie. Trudno sobie wyobrazić ich funkcjonowanie w czystej formie w praktyce. Wydaje się raczej, że w rzeczywistości pozorna polaryzacja znika i przyjmuje formę pewnego współistnienia obu rodzajów ładu. Jeśli spojrzymy na ład szeroko, jak na ogół warunków, w których działają podmioty na rynku, to część ich zachowań determinowana jest ładem stanowionym, część zaś wynika ze spontanicznie budowanych relacji i reguł postępowania, które można utożsamiać z regułami nieformalnymi. Biorąc pod uwagę, że pomiędzy oboma rodzajami ładu zachodzi sprzężenie zwrotne, a życie gospodarcze to miliony interakcji, można – używając chemicznej metafory – porównać łądy do mieszania się dwóch cieczy. Gdyby spojrzeć na życie gospodarcze przez pryzmat myśli Euckena, usprawiedliwione wydaje się jeszcze jedno porównanie: Euckenowski ład stanowiony (ustrój) tworzy swoiste ramy działania niczym naczynie, w którym „gotuje się” spontaniczna gra rynkowa (przebieg gospodarowania). Niestety, nieco trudniejsze jest podanie plastycznego przykładu dla koncepcji Hayeka. Wydaje się zatem usprawiedliwione stwierdzenie, że ład stanowiony i spontaniczny, idee nieco rozbieżne w teorii, w praktyce stanowią byty komplementarne.

Zwięzłe zestawienie koncepcji ładu stanowionego Euckena i ładu spontanicznego Hayeka, uporządkowane według najważniejszych kryteriów zawiera tabela 1.

Ingo Pies w monografii poświęconej Euckenowi i Hayekowi stwierdza, że dla Hayeka porządek oznacza kategorię wynikową, dotyczącą konfiguracji poszczególnych elementów. Dany wynik gry rynkowej – strukturę ilości dóbr i cen – można by, w rozumieniu Hayeka, określić jako porządek (Pies, 2001, s. 132). Wydaje się jednak, że nie należy się z tym poglądem zgodzić. Struktura produkcji i relacje cen stanowią raczej rezultat istnienia ładu działania, a nie ład sam w sobie.

Manfred Streit określa instytucje mianem reguł zachowania określonych grup aktorów, a te powstają w ramach grupy (instytucje wewnętrzne) lub pochodzą z zewnątrz, narzucane przez organizacje, jak np. państwo (instytucje zewnętrzne) (Streit, 1999, s. 95). *Notabene* taki podział reguł został już wprowadzony przez M. Webera. Hayek przypuszcza, że normy prawa własności i umów, które można uznać za przykłady instytucji zewnętrznych, służą po-

wstaniu ładu działania i odwołuje się przy tym do myślicieli szkockiego oświecenia – A. Smitha i D. Hume’a (Hayek, 2003, s. 54).

Łady – spontaniczny i stanowiący – odznaczają się odmiennym rodzajem relacji. Ten pierwszy cechują powiązania równoległe pomiędzy uczestnikami rynku, układające się w we wspomniane instytucje wewnętrzne. Ten drugi zaś zakłada istnienie relacji pionowych i podporządkowania uczestników gry rynkowej regułom narzucanym z góry.

Zarówno ordoliberalowie, jak i Hayek, podzielają pogląd, iż instytucje mają duże znaczenie (*institutions matter*), przy czym odmiennie rozkładali akcenty. Ordoliberalowie kładli nacisk na ich funkcje kontrolne, związane z problemem władzy na rynku, zgodnie z poglądem Böhma, że najlepszą metodą likwidacji nadmiernej władzy (monopolowej) podmiotów prywatnych stanowi konkurencja. Hayek podkreślał funkcje koordynacyjne instytucji, dzięki którym uczestnicy gry rynkowej mogli sobie lepiej radzić w obliczu niepełnej, fragmentarycznej wiedzy. Instytucje według Hayeka pozwalają się „adaptować do naszej ignorancji” (Hayek, 1988, s. 39).

Prace Böhma, głównego – obok W. Euckena – przedstawiciela ordoliberalizmu, wydają się stanowić swoisty pomost łączący poglądy Hayeka na temat ładu instytucjonalnego z koncepcjami Euckena, zwłaszcza w miejscach, które wydają się być niekompletne lub niespójne. Böhm bardzo dosadnie i lapidarnie nakreślił przedmiot zainteresowania szkoły fryburskiej, a był nim ład konkurencyjny (*Wettbewerbsordnung*): „Prawnik wie, czym jest prawo prywatne. Ekonomista wie, czym jest gospodarka rynkowa” (Böhm, 1989, s. 46).

Aby zrozumieć, czym jest ład oparty na konkurencji i umieć go stworzyć w praktyce, należy czerpać z dokonań tych dwóch dziedzin wiedzy. Böhm, z wykształcenia prawnik, podkreślał, że mechanizm konkurencji jako podstawa gospodarki rynkowej wymaga odpowiedniego ładu prawnego. Zdaniem Böhma społeczeństwo zbudowane na prawie cywilnym (*Privatrechtsgesellschaft*), by móc funkcjonować, potrzebuje zewnętrznego wsparcia ze strony władzy (Böhm, 1989, s. 51). Samodzielnie nie potrafi wygenerować sił, które mogłyby wypełniać rolę strażnika ładu. Eucken, podobnie jak i Böhm, nie wierzył, iż reguły wolnokonkurencyjnego ładu powstaną i będą trwać samoistnie. Z pozoru stoi to w opozycji do poglądów Hayeka, który na pewnym kontinuum poglądów zajmowałby stanowisko bliższe ewolucjonistom, zaś Eucken i inni ordoliberalowie – konstruktywistom. Manfred Streit i M. Wohlgemuth konstatują, że, jeśli chodzi o porządek działania (*economic order of actions*), ordoliberalowie i Hayek podobnie opisywali i propagowali obraz koordynacji rynkowej jako spontaniczne interakcje w ramach reguł (Streit, Wohlgemuth, 2000, s. 247).

Tabela 1. Syntetyczne porównanie koncepcji ładów gospodarczych Euckena i Hayeka

Kryterium	Ład stanowiony Euckena	Ład spontaniczny Hayeka
Źródło ładu	Proces odgórny	Proces oddolny
Świadomość w kreowaniu ładu	Intencjonalny efekt ludzkiego projektu	Rezultat działań człowieka, ale nie jego intencji
Cel istnienia	Próba stworzenia porządku odpowiadającego naturze człowieka („ordo”)	Ład działania nie ma określonego celu
Charakter pochodzenia reguł gry dla aktorów życia gospodarczego	Częściowo egzogeniczny	Endogeniczny
Czas powstania	„Kształtowanie” przez państwo, możliwe w krótkim okresie	Długoletnia ewolucja
Charakter relacji	Poziome relacje w ramach pionowo kształtowanych przez państwo reguł gry	Poziome relacje uczestników rynku
Zadanie instytucji („reguł gry”)	Wpływ i kontrola zachowań gospodarczych	Koordinacja
Zdolność ładu do samodzielnego powstania	Niemożliwa. Gospodarka pozostawiona samej sobie doprowadzi do wynaturzeń, co pokazał okres <i>laissez-faire</i>	Możliwa
Zdolność do przetrwania w dłuższym okresie	Wątpliwa, na jego straży musi stać państwo	Poszczególne działania jednostek podtrzymują jego istnienie
Rola państwa	Kreacja, stanie na straży ładu	Stanie na straży bardzo wąsko pojętych zadań (np. ochrona własności)
Rola mechanizmu cenowego w konstytuowaniu ładu	Kluczowa, umożliwia koordynację indywidualnych planów, poprzez ceny spełniające funkcję wskaźników rzadkości	Kluczowa, umożliwia koordynację indywidualnych planów
Rola mechanizmu konkurencji	Forma bezosobowego przymusu dyscyplinującego uczestników rynku do podejmowania wysiłków i usprawnień oraz metod ograniczania koncentracji władzy	Forma bezosobowego przymusu dyscyplinującego uczestników rynku do podejmowania wysiłków i usprawnień. Konkurencja jako procedura odkryć
Odniesienie do wolności jednostki	Ład jako gwarancja wolności	Ład jako przejaw wolności, ale też jako jej gwarant
Przejawy ładu	Konkretne formalne reguły życia gospodarczego, „konstytucja gospodarcza”	Niesformalizowane reguły gry, normy i zachowania
Łatwość obserwacji	Stosunkowo łatwy do uchwycenia	Trudny do uchwycenia i operacjonalizacji
Wzajemna relacja obu rodzajów ładu	Byty komplementarne w teorii i praktyce	Byty komplementarne w teorii i praktyce

Źródło: opracowanie własne.

Hayek podkreśla rolę ogólnych ram, w których porusza się rynkowy ład (katalaksja), i które w znacznym stopniu wpływają na wyniki osiągane przez uczestników gry rynkowej. Te ogólne ramy to ład abstrakcyjny, zbudowany z abstrakcyjnych reguł. Oba rodzaje ładu wzajemnie na siebie wpływają. Abstrakcyjne reguły prawa wypełniają zasadniczą rolę dla funkcjonowania sponta-

nicznego ładu, gdyż ich zadaniem jest „tworzenie warunków, w których samoczynnie będzie się tworzyć ład” (Hayek, 1963, s. 27). Ład spontaniczny spoczywa więc na fundamencie przepisów ładu abstrakcyjnego. Przepisy prawa prywatnego przyczyniają się do samokoordynacji indywidualnych planów (Hayek, 2003, s. 55) i wspierają w tym zadaniu reguły spontaniczne. Samokontrolę zapewnia zaś mechanizm konkurencji opierający się na regułach prawa konkurencji. Ład prawny stabilizuje oczekiwania uczestników rynku i zapewnia realizację Hume’owskiej triady podstawowych praw – pewności prawa własności, jego dobrowolnego przekazywania i dotrzymania obietnic (Streit, 1999, s. 95).

Istotnym elementem w analizie Hayeka był pogląd, że ład spontaniczny opiera się nie tylko na regułach, ale służy zachowaniu wartości, jaką jest wolność jednostki. Wolność sama w sobie stanowi abstrakcyjny cel, który nie został przez nikogo ustalony, lecz stanowi „artefakt cywilizacji” (Hayek, 1998, s. 163). Ład u ordoliberalów stanowi gwarancję wolności, przy czym szli oni w swych rozważaniach dalej, dodając, że bez wolności nie ma mowy o sprawiedliwości społecznej. Hayek zaś twierdził, że „sprawiedliwość społeczna” to puste hasło, choć cenił sprawiedliwość jako taką, którą rozumiał jako przestrzeganie obowiązujących w danym społeczeństwie i gospodarce reguł gry.

Cechą wspólną w analizach Euckena i Hayeka, na co zwraca uwagę I. Pies, jest wyjście poza oś sporu pomiędzy socjalistami a liberałami, stawiającego problem rozmiaru państwa w gospodarce. W tej debacie jedna strona przekonywała, że należy rozbudowywać aktywność państwa, a druga postulowała jej minimalizację. Interwencjoniści pragnęli uregulować gospodarkę, zaś zwolennicy podejścia *laissez-faire* negowali jakąkolwiek regulację. Eucken i Hayek starali się skierować dyskusję z wymiaru ilościowego na jakościowy i odpowiedzieć na pytanie, która polityka państwa byłaby najlepsza. Obydwaj myśliciele – zdaniem I. Piesa – w swoich projektach dotyczących porządku w gospodarce podkreślali, że rolą państwa jest tworzenie ram instytucjonalnych, w których toczy się wolnokonkurencyjny proces, a nie bezpośrednia w niego ingerencja (Pies, 2001, s. 129)¹. Wydaje się, że nie jest to pogląd do końca słuszny, gdyż Hayek, co do roli państwa w gospodarce, stał jednak bliżej pozycji leseferystycznej. Niewątpliwie obaj badacze byli przekonani, że w polityce gospodarczej lepsze rezultaty osiągnie się przy pomocy środków tworzenia ładu niż poprzez dążenie do realizacji konkretnych wycinkowych celów. Ordoliberalowie wierzyli, że dzięki inteligencji i wiedzy możliwe jest stworzenie ładu gospodarczego i utrzymanie go przez państwo. U Hayeka – znacznie bardziej

¹ Także S. Rembold (2006, s. 337) podkreśla, że Hayek nie postulował wcale państwa minimum, tylko liberalnego, demokratycznego porządku prawnego z abstrakcyjnymi regułami jako ramami dla społeczeństwa i gospodarki, które wyznaczają jednostkom granice działania bez wywierania bezpośredniego wpływu na treść tych działań. Według J. Godłów-Legiędz (1992), Hayek nie podzielał poglądów leseferystów i stał na stanowisku, że państwo powinno aktywnie wspierać ład rynkowy.

sceptycznego w odniesieniu do możliwości ludzkiego umysłu i lękającego się konstruktywistycznego racjonalizmu – państwo w gospodarce pełni rolę tradycyjnego „stróża nocnego”. U Euckena natomiast państwo jest nie tylko stróżem, ale i twórcą ładu konkurencyjnego.

Wyeksponowanie przez Hayeka znaczenia cen będących nośnikiem informacji oraz mechanizmu konkurencji wspierającego przekazywanie rozproszonej wiedzy jako najważniejszych zasad konstytuujących ład rynkowy zbliża jego podejście do zasad W. Euckena. Podobnie jak Eucken widzi w konkurencji formę bezosobowego przymusu dyscyplinującego uczestników rynku do podejmowania wysiłków i usprawnień oraz metodę ograniczania koncentracji władzy. Obaj podkreślają, że mechanizm cen pozwala koordynować indywidualne plany uczestników rynku.

Szukając wspólnych elementów w koncepcjach Hayeka i ordoliberalów można dojść do wniosku, że Hayekowski problem niedostatku wiedzy uczestników rynku i koncentracja ordoliberalów na kwestii ładu konkurencyjnego, opartego na regułach, da się zintegrować w myśleniu w kategoriach procesu rynkowego i ładu rynkowego (Streit, Wohlgemuth, 2000, s. 245).

Streit i Wohlgemuth uważają, że Hayek nie oponowałby przeciw wprowadzaniu zasad ordoliberalnych na wzór odbudowy Niemiec po wojnie (czego *de facto* nie uczynił)². Problem kreowania ładu gospodarczego stał się ponownie zagadnieniem o kluczowym znaczeniu praktycznym w okresie transformacji systemowej państw Europy Środkowo-Wschodniej. Transformację można przecież utożsamiać z przekształcaniem ładu. Taką optykę w polskiej literaturze proponują M. Bałtowski i M. Miszewski (2006, s. 31). W procesie transformacji państwo – pomimo wycofywania się z gospodarki – musiało przyjąć aktywną rolę kreatora nowego porządku. Nie można było przecież czekać na spontaniczną ewolucję ładu, tylko należało stworzyć nowe ramy instytucjonalne.

W takich krajach transformacji systemowej, jak Polska i Czechy, odgórna „konstruktywistyczna” zmiana głównych zasad gry przyniosła względnie dobre rezultaty w formie spontanicznego ładu – Hayekowskiej katalaksji. W krajach tych państwo było na tyle silne, by ukształtować – przynajmniej częściowo – nowy ład, zaś społeczeństwo akceptowało nowy porządek i posiadało tradycje prawa prywatnego. Dla kontrastu – w Rosji te warunki nie były spełnione

² Warto powyższe rozważania uzupełnić o opinie Hayeka o Erhardzie, który wdrażał idee ordoliberalizmu do praktyki. Hayek wypowiedział się o nim, że „nie mógłby tego dokonać [wprowadzić rządów prawa, flirtując z państwem dobrobytu] w ograniczeniach biurokratycznych lub demokratycznych. To był szczęśliwy moment, kiedy właściwa osoba na właściwym miejscu mogła czynić to, co uważała za słusne”. Wspominając konwersację z Erhardem o społecznej gospodarce rynkowej, Hayek przytacza jego słowa: „Mam nadzieję, że nie zrozumiesz mnie źle, kiedy mówię o społecznej gospodarce rynkowej. Rozumiem przez to, że gospodarka rynkowa jest społeczna jako taka i nie wymaga wcale, aby czynić ją społeczną” (Ebenstein, 2001, s. 242). Historia powojennych Niemiec i powyższe cytaty dowodzą, że możliwe jest świadome wdrożenie ładu stanowionego, który nie stoi w sprzeczności z poglądami Hayeka na rolę państwa w kreowaniu ładu gospodarczego.

i nawet kompletne wdrożenie zasad Euckena w najczystszej postaci nie zbliżyłoby tego kraju do ładu konkurencyjnego (Streit, Wohlgemuth 2000, s. 249). Oznacza to, że formalne reguły Euckena nie stanowią warunku wystarczającego do stworzenia ładu gospodarki rynkowej, o ile nie są wsparte uwarunkowaniami kulturowymi, tkwiącymi głęboko w tkance społecznej. Tym samym potwierdza się, że oba rodzaje ładu są ze sobą – przynajmniej w praktyce gospodarczej – nierozzerwalnie powiązane.

PODSUMOWANIE

Na podstawie przeprowadzonych rozważań zasadne wydaje się sformułowanie kilku wniosków.

Programy badawcze W. Euckena i F.A. von Hayeka bardzo wiele łączy. Obaj rozumują w kategoriach ładu rynkowego, opierają ten ład na regułach (instytucjach) i podkreślają znaczenie procesu konkurencji i rolę elastycznych cen. W kwestii polityki ekonomicznej państwa postulują odejście od wycinkowych interwencji w proces gospodarowania. Eucken postuluje świadome kształtowanie ładu, Hayek natomiast wątpi w możliwości zaprojektowania ustroju gospodarczego, jednak nie oponuje wprost przeciw wypełnianiu przez państwo funkcji strażnika dobrych instytucji.

Koncepcje Hayekowskiego ładu spontanicznego i Euckenowskiego ładu stanowionego da się zsyntetyzować w teorii, gdy będziemy myśleć w kategoriach procesu rynkowego i ładu rynkowego. Podobnie w praktyce, oba łady – spontaniczny i stanowiony – koegzystują, co przejawia się w formie pewnej konstelacji instytucji nieformalnych i formalnych.

Harold Demsetz (1988, s. 245) stwierdził, że głównym zadaniem ekonomistów od chwili opublikowania *The Wealth of Nations* A. Smitha było sformalizowanie jego propozycji „niewidzialnej ręki”. Uwaga ta dotyczyła zmatematyzowanych badaczy z nurtu neoklasycznego. Chyba nikt nie starał się tego zadania wypełnić bardziej niż Hayek, który czynił to jednakże przy użyciu analizy jakościowej.

LITERATURA

- Bałtowski M., Miszewski M. (2006), *Transformacja gospodarcza w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Barry N. (1982), *The Tradition of Spontaneous Order: A Bibliographical Essay*, [w:] L.P. Liggio (red.), *Literature of Liberty: A Review of Contemporary Liberal Thought*, Vol. V, No. 2, Summer 1982, Cato Institute, s. 7–58, <http://oll.libertyfund.org> (20.11.2011).
- Böhm F. (1989), *The rule of law in the market economy*, [w:] A. Peacock, H. Willgerodt (red.), *Germany's Social Market Economy: Origins and Evolution*, MacMillan, London.
- Demsetz H. (1988), *Ownership, Control, and the Firm: The Organization of Economic Activity*, Vol. 1, Blackwell Publishers, Oxford.
- Ebenstein A.O. (2001), *Friedrich Hayek: A Biography*, Palgrave Macmillan, London.
- Eucken W. (2005), *Podstawy polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Godłów-Legiędź J. (1992), *Doktryna społeczno-ekonomiczna Friedricha von Hayeka*, WN PWN, Warszawa.

- Hayek F.A. von (1948), *Individualism and Economic Order*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Hayek F.A. von (1963), *Arten der Ordnung*, [w:] Hayek F.A. von (2003).
- Hayek F.A. von (1988), *The Fatal Conceit, The Errors of Socialism*, Routledge, London.
- Hayek F.A. von (1998), *Law Legislation and Liberty*, Vol. 2, *The Mirage of Social Justice*, Routledge, London.
- Hayek F.A. von (2003), *Rechtsordnung und Handelsordnung*, [w:] F.A. von Hayek (wybór pod red. M. Streita), *Rechtsordnung und Handelsordnung*, Aufsätze zur Ordnungsökonomik, Mohr Siebeck, Tübingen.
- Oswalt, W. (2008), *Offene Fragen zur Rezeption der Freiburger Schule*, [w:] Goldschmidt N., Wohlgemuth M. (red.), *Grundtexte zur Freiburger Tradition der Ordnungsökonomik*, Walter Eucken Institut, Mohr Siebeck, Tübingen.
- Pies I. (2001), *Eucken und Hayek im Vergleich. Zur Aktualisierung der ordnungspolitischen Konzeption*, „Untersuchungen zur Ordnungstheorie und Ordnungspolitik 43”, Walter Eucken Institut, Mohr Siebeck, Tübingen.
- Rembold S. (2006), *Das Bild des Menschen als Grundlage der Ordnung*, Dissertation, Wirtschafts- und Sozialwissenschaftlichen Fakultät der Universität zu Köln, Köln.
- Richter R. (2010), *German „Ordnungstheorie” from the Perspective of the New Institutional Economics*, Social Science Research Network, <http://ssrn.com/abstract=1815563>.
- Streit M., Wohlgemuth M. (2000), *The Market Economy and the State. Hayekian and Ordoliberal Conceptions*, [w:] Koslowski P. (red.), *The Theory of Capitalism in the German Economic Tradition*, Springer, Berlin-Heidelberg.
- Streit M. (1999), *Rechtsordnung und Handelsordnung*, „ORDO, Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft”, Bd. 50.

THE CONCEPTS OF WALTER EUCKEN'S DESIGNED ORDER AND
FRIEDRICH AUGUST VON HAYEK'S SPONTANEOUS ORDER
– AN ATTEMPT OF A COMPARATIVE ANALYSIS

A b s t r a c t. The paper attempts to juxtapose the views of Walter Eucken and Friedrich August von Hayek on economic order. Considerations tend to justify the thesis of the high degree of complementarity of the concepts of two neoliberal thinkers.

K e y w o r d s: neoliberalism, ordoliberalism, economic order.